

Opponensi vélemény
Mikó Árpád *A reneszánsz művészet története Magyarországon*
című akadémiai doktori értekezéséről
(Budapest, 2011)

Sokat gondolkoztam azon, hogy illetékes lehetek-e ennek az értekezésnek a bírálatában. Sok előzményét olvastam, kézikönyvben és a *Reneszánsz Év* alkalmából rendezett monumentális kiállítások katalógusaiban, nagyon sokat tanultam is belőlük, mint ahogyan általában Mikó Árpád egész eddigi gazdag életművéből, azonban – mivel nem vagyok művészettörténész – csupán az értekezés és a hozzá csatolt tézisek többszöri alapos átolvasásakor tudtam magamat arról meggyőzni, hogy ebben a bírálati folyamatban vállalhatok valami szerény szerepet. Mégpedig két okból. Egyrészt a Klaniczay Tibor által alapított és működtetett, az ő halála óta pedig Jankovics József által vezetett legendás Rebakucs, illetve jelenlegi nevén *Reneszánsz Osztály* kezdettől fogva vonzotta és befogadta azokat a művészettörténészeket, akik úgy vélték, hogy lehetetlen boldogulniuk az általában vett filológia, illetve konkrétan a szorosan kapcsolódó társtudományok segítségével nélkül. Ezen tudósok közé tartozott a kezdetektől fogva Mikó Árpád is, aki a legtöbb közös konferencián megjelent, jelentős és előremutató előadásokat tartott és mi, szorosabban vett filoszok ugyanolyan magától értetődő módon folytathattunk vele párbeszédet, illetve támaszkodhattunk eredményeire, kérhettük segítségét, mint ahogyan például Ritoókné Szalay Ágnes rengeteg művészettörténeti vonatkozású filológiai tanulmánya beépülhetett Mikó Árpádnak és vele együttműködő kollégáinak a kutatásaiba.

A másik ok, amely végül is talán indokoltta teheti bírálói szerepemet, az nem egyéb, mint hogy bizonyos értelemben a legszorosabb figyelemmel követtem és követem ma is a reneszánsz, manierizmus és barokk stíluskategóriáinak kiépülését, magától értetődő normává válását, majd lassan bekövetkező hanyatlását, kronológiai és fogalmi válságát és azoknak a kivezető utaknak a keresését, amelyekre egy új szintézis megalkotásakor szükség lehet. Természetesen Klaniczay Tibor kodifikáló, elméletileg megalapozó és interdiszciplinárisan szervező munkája nélkül ez a folyamat sem úgy zajlott volna le, mint ahogyan lezajlott. Ezért – noha Mikó Árpád tudománytörténeti áttekintésének, amely értekezésének nem függeléke, hanem második, de elválaszthatatlanul az elsőhöz kapcsolódó része – Balogh Margit tudományos életművének megdicsőülését és mintegy szentté avatását látja a Klaniczay Tibor és munkatársai által létrehozott schallaburgi kiállításban, de Klaniczay és Balogh Margit filológiai és művészettörténeti szintéziseinek elhalványodása, egyes részeinek

elhomályosodása, más részeinek kétségessé válása éppen ez után a zenit után kezdődött el. És mivel Mátyás kultusza szinte a nagy király halála utáni pillanatban már elkezdődött és szinte központi szervezőerővé vált például a maga nosztalgikus mítoszával a nemsokára három részre szakadó ország szellemi egyben tartásának, majd újjászületésének, ezért a Klaniczay és a Spenót első két kötetében létrehozott szintézis, amely kihívást jelent minden utódjának, feltétlenül igényli az eszmetörténeti vizsgálatot mindenkinek, aki akár a szűkebben vett irodalomtudomány oldaláról közelítve próbál új elvekre állítva kidolgozni egy új szintézist. Mivel hosszú évek óta, egészen a legutóbbi hónapokig én feleltem az úgynevezett „új kézikönyv” megtervezéséért, ezért – és azért is, mert maga Mikó Árpád is messzemenőkéig figyelembe veszi az ezen tervezőmunka során született eddigi legnagyobb szabású tervtanulmányt (Bene Sándor és a jelenlegi főszerkesztő, Kecskeméti Gábor közös munkáját) –, mindezt együttesen is végül is bele mertem vágni a bírálóat éppen nem könnyű munkájába.

Más szempontból mégiscsak könnyű volt, legalábbis részben, mert hiszen jó pár ponton elegendő filológiai szempontból helyeslőleg rábólintani Mikó Árpád új szintézisének főbb vívmányaira. Ha sorrendben haladunk: az első alkorszak feltétlenül a kezdeteké, egészen Vitéz János és Janus Pannonius bukásáig. Itt rögtön megfogalmazódik az egész értekezés egyik fő kérdése, amellyel kapcsolatban egyelőre végső vagy megnyugtató válasz nem adható, de fölvetése mégis nélkülözhetetlen: volt-e szerepe Mátyás igen ifjú korban befejezett rendszeres tanulmányainak, majd később szerzett műveltségi elemeinek annak a tévedhetetlen ízlésnek a kiformalódásában, amellyel szerencsés kézzel válogatott a humanizmus különböző felkínálkozó irányzatai és alkotói között?! Mindenesetre felhívnam a figyelmet ezzel kapcsolatban Klaniczay Tibor egy olyan tanulmányára, amelyet 1981-ben közölt először a Világosságban és amelyben éppen Galeotto rendkívül összetett és bizonyos szempontból rejtelmes személyiségéből kiindulva, mint olyan figurából, aki egyedülálló módon mindvégig megtartotta Mátyás bizalmát, noha sosem tagadta meg barátját, Janus Pannoniust, Klaniczay úgy látja, hogy Mátyásnak más-más célokra más-más ízlésregiszterek állottak rendelkezésére, például a ferences kegyességtől és a hozzá kapcsolódó gótikától egészen addig a paganizáló asztrológiáig és mágiáig, amelyet leglátványosabban éppen Galeotto műveiben találunk meg. Úgy vélem tehát, hogy Mátyásnak igenis volt nemcsak politikailag, morálisan, vallásilag stb. jól megfogható karaktere, hanem szellemileg is, és ezt nem takarhatja el, illetve nem teheti semmitmondóvá az sem, hogyha – amiként Mikó Árpád nagyon helyesen, jó pár helyen kimutatja – igen sok választásában és döntésében

megragadható a folyton hajszolt, de teljes egészében soha el nem ért politikai-dinasztikus legitímáció vágya. Ebben természetesen feltétlenül hatalmas változást hozott a nápolyi királyi hercegnővel való házassága, illetve általában a humanisztikusan jól képzett Beatrixnak és rokonságának műveltsége és ízlésvilága.

Egyébként, ha szabad egy szubjektív megjegyzést tennem, olyanfélét, mint amilyenell Mikó Árpád kezdi könyvét, amikor felidézi a bevezetésben Aby Warburg utolsó útját Rómában és találkozását egy vatikáni corvinával, amikor engem is felkértek, hogy vegyek részt a nemzetközi Petrarca-év magyarországi előkészítésében és az akkori – egyébként Sorrentóban született és a nápolyi egyetemen végzett – budapesti olasz nagykövet a köztársasági elnök magyarországi látogatását is tartalmazó programon dolgozott, akkor megkért engem, hogy őszintén, négy szemközt valljam be neki, hogy tényleg annyira utálták-e a magyarok azt a nőszemélyt, amennyire azt ők, azaz az olaszok gondolják, és ezért nem vesszük-e sértésnek, hogy a Parmában őrzött, latinra fordított Carafa-kódexet Ciampi elnök Sólyom Lászlónak ajándékozta.

Mikó Árpád argumentációjának egyébként általában egyik legrokonszenvesebb vonása, hogy miközben dekonstruál, csak feltevésekkel él és nem erőltet új konstrukciókat olvasóira. Például: nagyon jól ismeri az újabb időben különösen elszaporodott megfejtési kísérleteket Mátyás emblémáiról, de teljes bizonyossággal csak annyit állít, hogy az Aragóniai-ház példája mintaadó volt, de az egyes emblémák jelentését nem akarja mindenáron megfejteni, mert a hozzájuk rendelhető szövegek filológiai vizsgálata ezt egyelőre még nem teszi lehetővé.

Természetesen a legnagyobb örömmel vettem tudomásul mindenütt, hogy megoldhatóvá teszi gótika és reneszánsz stílus együttélésének problémáját azzal, hogy esztétikailag is és technikailag is all'antica elemek alkalmazhatók gótikus épületekben is. Sőt, tetszetős és hihető megoldást kínál arra is, hogy Mátyás halála után is miért működik úgy Magyarország a szomszédos közép-európai területek vonatkozásában, hogy az eredeti olasz eredetű antikizálást terjeszti Morvaország vagy Lengyelország irányában még akkor is, amikor egy idő után kezdenek ott érvényesülni az északi reneszánsz németes-osztrákos megoldásai. Szintén nagyon nagy örömmel vettem tudomásul, hogy hogyan precizírozza a ma Szlovákiához tartozó műemlékek, illetve műtárgyak specialistáival szorosan együttműködve a felső-magyarországi művészettörténet fázisait, illetve gócait, illetve hogy – főleg Kovács András kutatásaira támaszkodva – hogyan írja át a korábban, Balogh Margit hatására sokáig

mitikusan a népművészetnek tekintett kései emlékek felől megszerkesztett erdélyi magyar reneszánszt, illetve elfelejtett vagy tudomásul sem vett szász művészetet. Külön örömet okoz az is a szintézisre törekvő szerző részéről, hogy – ahol csak lehet – igyekszik az iparművészet különböző ágainak történetét bevonva megszüntetni azt az építészet-, illetve szobrászatközpontúságot, amely a korábbi összefoglalásokat jellemezte. Egyetértek azzal is, hogy – noha egy percig sem tagadja orientális díszítőelemek egyes pontokon való alkalmazhatóságát a török korban – nagy általánosságban mégis rögzíti, hogy a török kor semmiképpen sem tekinthető a magyar kultúra egésze szempontjából sikerkorszaknak. Sokat tesz a korábban – talán rosszul értelmezett toleranciából, amely inkább nevezhető akadémikus közönynek – talán méltánytalanul lebecsült katolikus művészet és a nagyon sok középkori vonást nem elpusztító, hanem megőrző evangélikus művészet szerepének méltó értékelése is. Talán csak azt sajnálhatjuk, hogy még ebből a szintézisből is hiányzik a korabeli unitárius egyházművészet értékelése.

A továbbiakban még szaporíthatnám a szót, elmondhatnám, hogy mennyi kiváló, filosz szívnek és fülnek is tetsző dolgot tanultam az értekezésből, így például a magyarországi szent királyok kultuszának behatolását az okleveles gyakorlatba vagy a liturgikus könyvek díszítésébe mint határozott nemzeti specifikumot, melynek legfőbb osztrák paralelje található; vagy Szegedi Lukács zágrábi püspök alakjának minden eddiginél hűbb rekonstrukcióját, különös tekintettel arra, hogy az egyébként kitűnő Pelc zágrábi professzor még tavaly is egy konferencián a téves, Baratin-féle azonosítást hangoztatta; külön örvendeztem annak, hogy az értekező mekkora fontosságot tulajdonít a II. Mátyás ideológusai által gerjesztett és a Habsburg-főherceget, majd uralkodót Hunyadi Mátyással párhuzamba állító műveknek, mert ezzel a kérdéssel magam is foglalkoztam Johannes Bocatius II. Mátyásról szóló eposzával kapcsolatban; végül még említhetném ebből a szempontból azt is, hogy hogyan illeszkedik be a Mátyás-mítosz alapján álló ideológiai konstrukcióba igen korán Attila alakja is stb. stb.

Most pedig két javaslattal szeretnék élni. Az első: olyan fontosnak és más tudományágak művelői, sőt közönséges jámbor olvasók számára is olvasandónak tartom azokat a Mátyásra és a magyar reneszánszra vonatkozó szövegeket, amelyeket az értekező a II. részben közölt tudománytörténeti áttekintése során felhasznált, hogy nagy örömmel venném, ha Mikó Árpád összeállítana egy olyan olvasókönyvet, mint amilyet pár éve Szilágyi János György készített a magyar klasszika-filológia klasszikus, 20. századi szövegeiből! (Ld.

Voces paginarum - Magyar ókortudomány a XX. században , szerk. Szilágyi János György, Osiris Kiadó, 2008.) Másodszor pedig pár mondatban kitérnék a Naldo Naldi-féle szöveg értékelésére. (Vö. az értekezés 45. skk. lapjait.) Mikó Árpád teljes joggal tartja kezdeményezőnek Karsay Orsolya tanulmányát, valamint Pajorin Klára ezt követő értékelését és ennek alapján ítéli úgy, hogy Naldo Naldi panegyricusa Mátyás békés tetteinek legfényesebbikéről, vagyis a felséges könyvtárról, sokkal inkább egy olyan ideált fogalmaz meg, amely eredetileg a hellenizmus nagy központi könyvtáraiban alakult ki, onnan ment át Rómába, majd ezt keltették új életre és korszerűsítették a humanisták. Arra viszont kevésbé alkalmas, hogy ennek alapján ítéljük meg a budai könyvtár akár építészeti, akár könyvtárszaki felépítését, illetve rekonstruáljuk a könyvállományt. Arra szeretném felhívni az értekező figyelmét, hogy Bolonyai Gábor egy igen terjedelmes és alapos tanulmányában részben módosította, mégpedig számomra és – ezt egy nemrégén folytatott beszélgetés nyomán állíthatom – Pajorin Klára számára is érvényesen, a korábbi és úgy látszik, Mikó Árpád által is osztott konszenzust. Bolonyai ugyanis bebizonyítja, hogy miképpen is állítja össze ideális könyvlistáját Naldo Naldi és mit kell érteni a korábban minden további nélkül képtelenségnek ítélt Szapphó-corvina létezésén! (Vö. Bolonyai Gábor, A Szapphó-corvina titka, Naldo Naldi „De laudibus augustae bibliothecae carmina” című művének értelmezéséhez, Magyar Könyvszemle, 2010, 429-452.) És még egy dolgot hozzátehetünk: Bolonyai Gábor folytatta ezt a kutatási programot, ám eddig ebből már csak egy olyan részre utalhatunk, amely az után jelent meg, hogy Mikó Árpád leadta értekezését. (Vö. Bolonyai Gábor, Görög tragikusok Naldo Naldi könyvtárleírásában, in: Convivium. Pajorin Klára 70. születésnapján, szerk. Békés Enikő, Tegye Imre, Budapest-Debrecen, 2012, 35-46.)

Opponensi feladatomban természetesen elkerülhetetlenné teszi, hogy tételesen is szóvá tegyek néhány apróbb hiányosságot vagy tévedést. Ezek egy részét természetesen nem olvasom fel a nyilvános védésen, hiszen csupán a jelöltet érintik a végleges szöveg sajtó alá rendezésekor.

A jelölt szép, gondosan írott, áttekinthetően jegyzetelt példányokban nyújtotta be értekezését. Ilyen nagy terjedelmű szövegbe azonban természetesen becsúszhattak és be is csúsztak elütések, betűhibák. Ezeket a bírálatra kapott példányban ceruzával jelöltem, a jelölt kijavíthatja őket. A lapszámok a következők: 5, 6, 10, 11, 13, 26, 32, 38, 42, 48, 60, 64, 76, 92, 99, 100, 107, 108, 122, 128, 130, 135, 137, 145, 149, 153, 155, 163, 167, 177, 182, 186, 189, 192, 198, 201, 208, 215, 248, 259, 270, 273, 281, 286, 288, 304, 313, 317, 318, 325, 327.

Néhány helyen kisebb szövegjavításokra, illetve esetleg kiegészítésekre tennék javaslatot. Lapszám szerint haladva ezek a következők:

1. 46. o. „Mátyás számára a cseh királyi cím hangsúlyozása – amely persze pusztán igénycím – különösen fontos lehetett: a cseh király ugyanis választófejedelem volt.” Ezt a megállapítást véleményem szerint feltétlenül helyesbíteni kell, hiszen Mátyást a cseh és morva (katolikus) rendek Alamóc (azaz Olomouc vagy Olmütz) városában 1469. május 3-án valóban megválasztották cseh királlyá. Ezt a választást a pápa, XI. Pál legátusa, Lorenzo Roverella ferrarai püspök révén 1471. május 28-án Jihlavában (Iglau) meg is erősítette, Mátyás pedig 1477 decemberében háborúval kényszerítette III. Frigyes császárt, hogy az ő színe előtt, Bécsben letehesse cseh uralkodói esküjét! (A császár pedig alig néhány hónappal korábban már megerősítette ebben a hivatalban Jagelló Ulászlót...) Így tehát Csehországnak két valóságos királya volt. Ők tárgyalások után 1478-ban, majd végül 1479-ben meg is állapodtak egymás követeléseinek és címeinek kölcsönös elismeréséről.
2. 97. o. Nem tudtam – sajnos – azonosítani egy zágrábi misszáléval kapcsolatban említett György topuszkói apát rozsonyi püspöki címének alapját képező várost.
3. 109. o. A „tritonő” helyett jobb volna a „naiszok” vagy „najádok” megjelölés használata, mert a tritón a mitológiában mindig hímnemű.
4. 126. o. Túl kizárólagosnak érzem azt a kijelentést, amelyet a szerző Plautusszal kapcsolatban tesz s amely szerint a komédiaszerző a középkorban „nem ismert” auktor lett volna. Michael von Albrecht hivatkozott adatai helytállóak, de hozzátehetjük azért, hogy van példa az „Amphitruo” 12. századi ismeretére.
5. 130. o. Egervári Bereck „tinini” püspök inkább „tinnini”, ugyanis Tinninium a dalmáciai Knin latin neve, egy „n”-nel szokatlanabb írásmód. (Kalocsai segédpüspökök viselték a c. tinnini püspöki címet).
6. 149. o. Idézem: „Az első magyarországi nyomda az ő [ti. Nádasdy Tamás] birtokán, Sárváron (Sárvár-Újszigeten) működött...” Helyesen: a 16. században indult meg Magyarországon másodszor a nyomdászat. Az első nyomda Szebenben alakult, 1529-ben, csak a második volt az 1536-tól 1541-ig fennállott sárvár-újszigeti.
7. 194-195. Azt hiszem, hogy egy-két mondatban érdemes volna kifejteni, hogy miért is „igazi rejtély” Losonczy Antal hatalmas díszkancsója és tálja Kolozsvárott, 1548-ban.

Továbbá szeretnék megemlíteni egy-két helyet, amelyekhez tudnék ajánlani olyan további hivatkozásokat, amelyek vagy kiegészítenék a meglévőket, illetve esetleg a jelölt hasznosaknak tarthatná őket. Ezek – szintén az értekezés emelkedő lapszáma szerinti sorrendben:

1. A 38. lapon esik először szó Diomede Carafáról, a Magyarországra induló Beatrix számára írott „De institutione vivendi” szerzőjéről. Érdemes volna talán megemlíteni, hogy e könyv nemrég Magyarországon is napvilágot látott új kiadásban. Az olasz szöveget Vigh Éva fordította, ő írta a kísérő tanulmányt is, a latin változatot pedig Lázár István Dávid magyarította (Diomede Carafa, *De institutione vivendi*, Tanítás az életvezetés szabályairól, Emlékeztető Magyarország felséges királynéjának, OszK, Budapest, 2006.)

2. A Lázói-kápolnát tárgyaló fejezetrész bevezetéséhez (101. l.) kiegészítésül hozzá lehetne illeszteni a tudós kanonok római síremlékével (S. Stefano Rotondo) kapcsolatos újabb szakirodalomból elsősorban Sárközy Péter összefoglaló tanulmányát: *Il Santo Stefano Rotondo nella storia culturale ungherese*, in: *Santo Stefano Rotondo in Roma*, Archeologia, storia dell’arte, restauro, Archäologie, Bauforschung, Geschichte, Herausgegeben von Hugo Brandenburg und József Pál, Reichert Verlag, Wiesbaden, 2000, 181-188.)

3. A 135. lapon érinti szerző az „ideális” városra, illetve ezzel összefüggésben erődítési tervekre vonatkozó adatokat és híreszteléseket, Mohács utáni udvari művészetre vonatkoztatva. Úgy vélem, hogy hasznos volna jegyzetben utalni Hajnóczi Gábornak a témával kapcsolatos munkásságára is (pl. *Az ideális város a reneszánszban*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.). A 602. lábjegyzetben foglalt Szerémi György-utalást a budai zsidónegyed Grittinek felajánlott átépítéséről pedig pontosítani kellene! (Ld. *Szerémi György emlékirata Magyarország romlásáról, 1484-1543*, közli Wenzel Gusztáv, Pest, 1857, Capitulum XCVII, 338-340. A rendkívül érdekes, de terminológiaiag nehéz kérdéseket felvető szöveget érdemes lenne lefordítani magyarra.)

4. Végül szerencsére pontosítani lehet az értekezés minél előbb megjelentendő nyomtatott változatában a 141. lapon található 625. lábjegyzetet, mert nemrég jelent a 2008-as esztergomi konferencia anyaga. (*Identitás és kultúra a török hódoltság korában*, szerk. ÁCS Pál, SZÉKELY Júlia, Bp., Balassi, 2012.)

Mindezen aprólékoskodás után befejezésül szeretném leszögezni, hogy Mikó Árpád értekezése egy hosszú és rendkívül alapos kutatásra, felfedezésekre, vizsgálatokra, a dolog

természeténél fogva kiállítások és konferenciák szervezésére is mint előzményekre visszatekintő munka, amely tudománytörténeti jelentőségű, mivel egyrészt összegzi az elmúlt 40-50 év tudománytörténeti tanulságaiból fakadó változásokat mind a magyarországi reneszánsz fogalmi kiterjedésére, mind korszakolására, mind európai és egyúttal hazai szempontú értékelésére nézve, ezzel kapcsolatban az egész magyar tudománytörténet és az eszmetörténet területére is kiható tanulságokat fogalmaz meg Mátyás király és a nemzeti nagy lét témájában, harmadrészt pedig mindenütt megbízhatóan kijelöli az elvégzendő feladatokat, anélkül, hogy fölösleges és félrevezető dogmatizmussal előre „becsomózná” utódai érvelésének fonalát. Mindezek alapján a művet a lehető legnagyobb örömmel ajánlom a Tisztelt Bírálóbizottság figyelmébe és javaslom, hogy a nyilvános vita és a szavazás után javasolják az MTA illetékeseinek, hogy a jelöltnek adják meg az őt méltán megillető MTA Doktora címet.

Budapest, 2013. június 17.

Szörényi László
az MTA doktora